

УДК: 79.14(2)78

Лариса Гайда (м. Кіровоград)

УЧНІВСЬКА КРАЄЗНАВЧА ЕКСПЕДИЦІЯ ЯК ФОРМА ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛЬНОГО МУЗЕЮ

У статті розкриваються складові та зміст процесу підготовки й проведення краєзнавчої експедиції з учнями, її роль у процесі залучення дітей до вивчення і збереження культурної спадщини краю.

Ключові слова: експедиція, джерела інформації, пам'ятки історії та культури.

Дослідницька діяльність у формі мандрівок з краєзнавчими завданнями, а також експедицій є одним з найулюбленіших занять дітей. Оскільки, з одного боку, вони звільняють учнів від рутинної шкільної обстановки, від якої упродовж навчального року школярі стомлюються, а з другого — роблять їх повноправними учасниками і виконавцями конкретних дій, самостійними і відповідальними за свої рішення. Таким чином, діти можуть реалізувати себе, розкриваючи і розвиваючи свої здібності, привчатись до спілкування та життя у польових умовах. Це сприяє формуванню навичок співпраці у колективі, взаємодопомоги і підтримки. Реальне залучення учнів до конкретних природоохоронних чи пам'яткоохоронних справ дає їм можливість відчувати свою причетність до проблем рідного краю, виховує почуття відповідальності та регіонального патріотизму і, водночас, сприяє формуванню музейних зібрань і колекцій пам'яток історії та культури.

Розробкою методики організації та проведення експедицій з учнями займались Н. Ганусенко, М. Костриця, О. Корнеєв, Г. Матюшин, А. Остапець, В. Обозний, Ю. Омельченко, І. Прус, М. Струнка, Я. Треф'як, але їх праці на сьогодні є малодоступними. Враховуючи те, що ці питання викликають у педагогів значні труднощі, ми пропонуємо рекомендації, які, сподіваємось, допоможуть як при підготовці самої експедиції, так і у використанні її елементів під час занять дослідницьких груп, гуртків й творчих об'єднань учнів.

У процесі організації та проведення експедиції умовно можна виділити три етапи, які ми послідовно розглянемо.

І етап — підготовка

Головним складником успіху експедиції є вибір теми. Не варто обирати тему, яка вже достатньо вивчена, особливо якщо цим займа-

лись відомі краєзнавці, вчені. А коли й обирати, то її новий аспект, аби внести щось своє, раніше невідоме, маловивчене, не узагальнене, не систематизоване. При цьому слід зазначити, що саме вивчено попередниками і який внесок у дослідження цієї теми хочете зробити ви під час експедиції.

Тема має бути цікавою дітям і одночасно актуальною для місцевої громади, мати позитивний суспільний резонанс. Значну роль відіграє особиста життєва позиція вчителя, його авторитетність, фаховість, впевненість, закоханість у свою справу, вміння захопити ідеєю організації дослідницько-краєзнавчої експедиції дітей, педагогів, батьків та представників громади і влади. Постійне проведення експедицій з учнівською молоддю збагачує вчителя, сприяє його професійному і творчому зростанню.

Доцільною буде розробка перспективного проекту або комплексної теми та її поетапного дослідження. Бажано, щоб обрана тема відображала особливості регіону, краю, його невідомі або маловивчені сторінки, аби в результаті оновити, поповнити як фонди, так і експозиції музею навчального закладу. Цінується розробка вузької теми, яка досить глибоко і всебічно розглядається і досліджується.

Досвід роботи педагогів різних категорій у цій галузі свідчить, що найбільша ефективність досягається при синхронізації вивчення тем з історії України чи інших навчальних дисциплін з одночасним дослідженням певних подій чи об'єктів на місці. Відпрацювання дослідницьких навичок учнів може здійснюватись під час уроків, позакласних заходів, екскурсій, подорожей.

Розпочинати підготовку експедиції радимо з визначення конкретної мети і завдань, які залежать від рівня розвитку і підготовки дітей, потреб у дослідженні теми чи об'єкта, від

району подорожі тощо. Інколи, навпаки, мета визначає район експедиції (один або декілька) для дослідження певної теми.

Метою експедиції може бути: всебічне ґрунтовне вивчення рідного краю як складової нашої держави, розвиток учнівського інтересу до дослідництва, формування у школярів практичних навичок цілеспрямованого краєзнавчого пошуку, прагнення до самовдосконалення і саморозвитку, збір та систематизація краєзнавчих матеріалів у музеях при навчальних закладах.

Серед завдань експедиції можуть бути:

- обґрунтування, приведення у хронологічну відповідність зібраної з різних джерел інформації;
- створення археологічної характеристики місцевості (із залученням фахівців);
- збір необхідної інформації для природно-географічного опису навколишньої місцевості;
- знайомство з культурними подіями краю, визначення мистецької цінності архітектурних пам'яток, ремісничих виробів місцевих жителів;
- вивчення традицій господарювання та економічного розвитку регіону на різних етапах його існування;
- опис елементів побуту та етнографії;
- вивчення освіти та духовного життя краю;
- збір конкретних матеріалів для оновлення експозицій чи підготовки тематичних виставок у музеї.

Наступним суттєвим складником на цьому етапі є формування і підготовка складу учасників експедиції. Процес комплектування групи є тривалим і копітким. Варто пам'ятати: чим раніше група буде укомплектована, тим успішнішою буде підготовка експедиції. До її складу можуть входити як діти з одного класу, класів з паралелі, так і учні з різних класів, але різниця у віці не може перебільшувати 1–2 роки. Вікові особливості у фізичній і психологічній підготовці, різні інтереси можуть значно ускладнити подорож, що не буде сприяти виконанню завдань експедиції. Кількісний склад групи залежить від завдань експедиції та району досліджень і може коливатись від 5 до 12–15 осіб.

Керівник має добре знати дітей, бути обізнаним зі станом їх здоров'я. Всі діти обов'язково повинні пройти медичний огляд.

Важливою складовою підготовки є поетапне залучення дітей до формування групи, яка

могла б здійснювати дослідження (психологічно, фізично, інтелектуально, духовно, організаційно). Рекомендуємо такі форми роботи: розповіді, обговорення, проблемні ситуації та пошук шляхів вирішення, різні варіанти занять і тренувань учнів з метою якісного підбору групи та її підготовки. При цьому слід враховувати загальновідомий принцип — чим менше часу в експедиції витрачається на побут, тим більше приділяється дослідженням. Тренувальні прогулянки та походи з елементами краєзнавчих досліджень, спостережень, конкретні завдання дають можливість відпрацювати навички дослідницької роботи і одночасно спостерігати за дітьми, реалізацією їх здібностей і зацікавлень. У такий спосіб формується психологічний клімат у групі, відбувається розподіл обов'язків відповідно до уподобань дітей, відпрацьовуються навички орієнтування на місцевості, організації руху групи, процес харчування у польових умовах тощо. Доцільною є розробка і виконання конкретних краєзнавчих завдань, наприклад: виміряти висоту та діаметр кургану, дослідити стан збереженості валів по їх периметру, встановити наявність охоронних табличок, навчитись заповнювати польовий щоденник, збирати і зберігати зібрані в експедиції речі тощо. Наголошуємо, що у багатоденну подорож група може вирушати лише тоді, коли вона достатньо підготовлена.

Наступним етапом є складання плану підготовки експедиції. Педагог повинен розробити план (проект) експедиції. Процес планування передбачає вивчення літератури про район подорожі та організацію мандрівок, проведення консультацій, формування списку об'єктів для дослідження. Здійснення заходів планується паралельно і поетапно (чим детальніше, тим краще). Планування має включати різні напрями:

1. Організація розподілу обов'язків. Бажано підбирати “посади” для учнів з урахуванням їх бажання і здібностей. Зміст обов'язків в експедиції досить добре розроблений у методично-туристській літературі і включає перелік “посад”, який моделюється залежно від особливостей експедиції (командир групи; відповідальні за харчування, спорядження; скарбник; майстер з ремонту спорядження; медик; фотограф; відповідальний за щоденник тощо), а також краєзнавчих доручень. Діти повинні чітко розуміти і знати: хто і чим буде займатись під час експедиції,

відпрацьовувати необхідні навички на практиці.

2. Розробка маршруту, визначення його типу (концентричний, лінійний, радіальний, запасні варіанти тощо). Рекомендуємо детально вивчити район експедиції відповідно до обраного маршруту, отримати консультації у різних фахівців, підібрати різні типи картографічних матеріалів.

3. Підготовка графіка руху групи. При його складанні необхідно ретельно розрахувати не лише час переміщення групи, час для досліджень, а й “запасний” час, оскільки передбачити всі складові подорожі, а особливо дослідницької роботи, на маршруті неможливо.

4. Підготовка документів групи, керівника, листів до навчальних закладів про сприяння та допомогу по лінії маршруту, отримання письмових завдань державних установ та громадських організацій про дослідницьку роботу. Консультації щодо оформлення документів можна отримати у районному (міському) відділі освіти, а також на станції (у центрі) юних туристів, де мають діяти маршрутно-кваліфікаційні комісії.

5. Підбір спорядження для експедиції (туристичне, побутове, спеціально-дослідницьке тощо). Перелік залежить від змісту та району експедиції — якщо вона відбуватиметься у польових умовах, то необхідне спорядження для перебування групи на природі (намети, спальники, килимки, рюкзаки, казани, сокира тощо), у випадку проживання у школі або на турбазі слід підібрати спорядження для харчування та проживання у приміщеннях залежно від пропонованих умов.

6. Підготовка кошторису витрат, який складається після розробки маршруту та плану-графіка руху. До нього рекомендуємо включити дві частини: прибуткова, де вказуються джерела фінансування експедиції, та витратна — включає вартість проїзду як до місця експедиції і назад, так і в її межах; добові керівникам; господарські витрати; придбання матеріалів для упаковки колекцій; вартість харчування; оплата за відвідування музеїв, копіювання матеріалів тощо.

7. Підготовка програми збору і систематизації краєзнавчих матеріалів під час експедиції. Враховуючи вікові особливості дітей та тему, яка досліджується, варто визначити краєзнавчі об’єкти, ознайомитись з різними джерелами, скласти план, де визначити зміст і обсяг досліджень, орієнтовні терміни вико-

нання робіт, необхідне спорядження. Важливим фактором є науково-методичне забезпечення досліджень: складання різних типів запитальників, спеціальних зошитів, таблиць тощо. Рекомендуємо ознайомитись з матеріалами музеїв, місцевою краєзнавчою літературою, започаткувати листування з навчальними закладами району експедиції, встановити зв’язки з місцевими архівами, станціями та центрами дитячого туризму, краєзнавцями та колекціонерами.

8. Доцільною є співпраця з державними та громадськими краєзнавчими організаціями, їх допомога у формулюванні теми та отриманні завдань.

9. Завершальним етапом підготовки є збір групи перед експедицією, на якому вирішуються організаційні питання.

Експедиція — це постійна напружена робота педагога не тільки у навчально-освітньому, розвивальному аспекті, а й у виховному. Суттєвим чинником її успіху є не тільки організаційні питання, а й створення сприятливої, теплої, дружньої атмосфери у групі. Реалізація завдань експедиції залежить також і від урахування особливостей спілкування з місцевими жителями.

II етап — проведення

Проводити експедиції радимо в межах ступеневих туристичних походів (до 75 кілометрів), коли спортивна частина не є основною. Ми подаємо лише краєзнавчо-експедиційний аспект експедиції, не торкаючись організації побуту та життя групи, оскільки це досить добре розроблено у навчально-методичній літературі вчителями географії, історії, керівниками гуртків та музеїв.

На маршруті варто насамперед дотримуватись складових плану експедиції, видів роботи, їх терміну. Важливо аналізувати проміжні результати та вчасно коригувати дослідження. У ході експедиції учитель здійснює огляд краєзнавчих об’єктів на місці, конкретизує завдання для учнів, розподіляє дітей на групи. Особливу увагу слід приділити фіксації результатів досліджень, веденню польових документів та щоденника. Доцільним є щоденне підбиття підсумків досліджень, обговорення їх результатів та визначення завдань на наступний день.

Форми і методи досліджень повинні бути зрозумілими, простими, доступними для дітей і водночас захоплюючими; вони мають давати учням відчуття радості першовідкриття

та підкреслювати значимість виконуваної роботи.

Рекомендуємо використати такі форми дослідницької роботи:

1. Фотофіксація (у блокнот записується номер фото з описом “прив’язки” на місцевості).
2. Диктофонний запис (на початку ви повинні зафіксувати час, місце запису, прізвище, ім’я, по батькові опитуваного, а далі — сам запис).
3. Заповнення дитячих записників, запитальників, таблиць під час опитування жителів, зустрічей з цікавими людьми тощо.
4. Самостійне обстеження і опис об’єкта (вчитель разом з дітьми обстежує та описує об’єкт, діти ведуть запис).
5. Збір рухомих пам’яток, речей побуту (опис, фіксація, упаковка, оформлення етикетки разом з пам’яткою тощо).
6. Опрацювання літератури в місцевих бібліотеках.
7. Відвідування музеїв.
8. Складання таблиць, схем, простих картосхем.
9. Нанесення на карту невідомих та мало відомих краєзнавчих об’єктів і пам’яток.
10. Збір статистичних даних (у сільській раді, інших органах самоврядування та державних установах).
11. Виготовлення малюнків, ескізів, замальовок, складання та удосконалення схеми дослідження тощо.
12. Окремо може бути досліджений та описаний етнографічно-побутовий комплекс.

Подаємо зразки описів деяких джерел, які можуть бути використані у ході експедиції.

Опис письмового джерела: назва, автор, зміст, мова, час і місце видання, оригінал чи копія, датуючі записи (печатки, штампи), зображувальні елементи (заставки, схеми, карти), матеріал, техніка друку, розмір, ступінь збереженості, джерело і час надходження.

Зображувальне джерело: назва, матеріал, техніка, датуючі записи, розмір, авторські підписи, клейма; тексти, пов’язані з сюжетом; ступінь збереженості, реставрація, джерело та час надходження.

Опис речового джерела: назва речі, практичне призначення, авторська назва, час і місце виготовлення, матеріал і техніка виготовлення

(ручна чи механічна), розміри, діаметр, вага, фабричні знаки, клейма, зображення, автор предмета, речі, легенда чи історія речі, опис форми, кольору тощо, час і місце надходження, стан збереження та потреба у реставрації.

Предмет нумізматики: місце і час чеканки, призначення, техніка виготовлення, вага металу, проби, стан предмета (потертість, отвори, стан зображень, цільність), походження тощо.

Опис археологічної пам’ятки: обстежити пам’ятку, сфотографувати, позначити на карті маршруту, зробити опис, зібрати підйомний матеріал (найчастіше це уламки кераміки); здійснити заміри (розміри, діаметр); скласти план місцевості пам’ятки, визначити межі подальших досліджень, проаналізувати причини вибору місця для поселення саме на цій території, спробувати визначити взаємозв’язок з іншими відомими у цих місцях археологічними об’єктами.

III етап — підбиття підсумків

Хоча експедиція і закінчилась, але робота групи продовжується. Рекомендуємо організувати її підсумковий збір, де підбити підсумки експедиції, провести анкетування, проаналізувати результати, обговорити перспективи подальшої діяльності. Умовно у післяекспедиційній роботі можна виокремити такі елементи:

- Складання загального звіту — включає в себе обробку зібраних матеріалів. Потрібно ретельно проаналізувати (по кожному краєзнавчому об’єкту окремо), що саме зібрано, про що це свідчить, що треба доопрацювати, як оформити. За результатами аналізу складаються описи об’єктів дослідження.
- Аналіз виконання завдань, отриманих від зацікавлених державних установ та громадських організацій, оформлення звіту, отримання відгуків.
- Підготовка матеріалів для публікацій у засобах масової інформації (місцевих, обласних та профільних), розміщення на сайтах місцевих органів влади.
- Формою презентації результатів експедиції може бути оформлення виставок зібраних матеріалів, проведення підсумкової конференції.
- Окремих учнів можна залучити до підготовки творчих робіт, їх захисту в школі, позашкільному закладі (на занятті гуртка).

- Матеріали досліджень можуть бути представлені для участі у Міжнародних та Всеукраїнських конкурсах.
 - Проведення анкетування учасників дасть можливість визначити її результативність та громадське значення.
 - Зібраний матеріал рекомендуємо оформити, передати до музею, представити в оновлених експозиціях. У такому разі на кожен предмет складається опис-анотація, а записані у подорожі спогади свідків подій приводяться у порядок — уточнюються, редагуються, переписуються.
 - Особливо важливо залучати дітей до різних форм підбиття підсумків експедиції (виготовлення фотографій, альбомів, малюнків, доопрацювання етюдів, замальовок тощо). Варто доручити їм написання сценарію та підготовки підсумкового туристського вечора, використовуючи форму роботи в групах. Діти самі можуть виготовити запрошення для друзів і батьків, учителів. До програми рекомендуємо включити: фотомонтаж, музичні заставки, репортажі з маршруту, нагородження всіх учасників експедиції оригінальними, власноруч виготовленими подарунками та різними сюрпризами, виставку знахідок та зібраних матеріалів, складені у поході вірші та пісні, кумедні записи польового щоденника, змагання для учасників та гостей, конкурси тощо. До початку заходу рекомендуємо підготувати стінгазету-репортаж про найцікавіші пригоди під час експедиції.
 - Проект-презентація звіту про подорож у школах перед ровесниками та на батьківських зборах.
- Педагогам, керівникам краєзнавчих гуртків та музеїв радимо проаналізувати усі аспекти та складові проведеної експедиції, а саме: визначити її результативність, позитивні напрацювання, коло проблем, причини нереалізованого (що не враховано при підготовці, які помилки були допущені на кожному етапі), окреслити шляхи їх подолання, розробити рекомендації для наступних експедицій.

Джерела та література

- 1 *Гайда Л.* Музеезнавство у закладах освіти: Навчальний посібник. — Кіровоград: КОШПО, 2006. — 108 с.
- 2 *Ганнусенко Н.* Етнохудожнє виховання школярів у позаурочний час. — К.: ТОВ “ХІК”, 2004. — 96 с.
- 3 *Ганнусенко Н., Омельченко Ю.* Зміст і форми роботи краєзнавчих музеїв навчальних закладів у сучасних умовах (Методичні рекомендації). — К.: Науково-дослідний інститут педагогіки України, 1992. — 36 с.
- 4 *Єфімова В., Пономарьова Н.* Методичні рекомендації щодо проведення навчальної практики. — Х.: Основа, 2004. — 142 с.
- 5 *Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко.* — К.: Либідь, 2002. — 488 с.
- 6 *Корнєєв О.* Методика шкільного географічного краєзнавства. — Х.: Основа, 2007. — 144 с.
- 7 *Костриця М., Обозний В.* Шкільна краєзнавчо-туристська робота. — К., 1995. — 228 с.
- 8 *Майданець І.* Комплексні краєзнавчі дослідження в умовах сільської школи // Краєзнавство. Географія. Туризм. — 2002. — № 34. — С.21–23.
- 9 *Музей и школа. Пособие для учителя / Под общ. ред. Т. А. Кудриной.* — М.: Просвещение, 1985. — 192 с.
- 10 *Музейная педагогика: Из опыта методической работы. / Под. ред.. А. Н. Морозовой, А. В. Мельниковой.* — М.: ТЦ Сфера, 2006. — 416 с.
- 11 *Наровлянський О. Д.* Шкільний туризм / О. Д. Наровлянський, М. Д. Наровлянська, В. О. Пустовойт. — К.: Шк. світ, 2009. — 128 с. — (Бібліотека “Шкільного світу”).
- 12 *Обозний В.* Краєзнавство. — К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. — 265 с.
- 13 *Омельченко Ю.* Шкільні музеї. — К.: Радянська школа, 1981. — 128 с.
- 14 *Остапец А.* На маршруте туристы-следопыты. — М.: Просвещение, 1987. — 128 с.
- 15 *Програми для туристсько-краєзнавчих гуртків позашкільних закладів / За ред. Д. Омельченка.* — К.: Інститут змісту і методів навчання, 1996. — 124 с.

- 16 Ребенок в музее: новые векторы детского музейного движения. — М.: Академический проект, 2006. — 176 с.
- 17 Столяров Б. А. Музейная педагогика: история, теория, практика. — М.: Высшая школа, 2004. — 216 с.
- 18 Струнка М. Л. Організація пошукової роботи з етнографії у шкільних краєзнавчих музеях. — К.: “Радянська школа”, 1989. — 38 с.
- 19 Трещ’як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. — Івано-Франківськ: “Симфонія форте”, 2002. — 106 с.
- 20 Туризм в школі: Книга руководителя путешествия / Верба И., Голицын С., Куликов В., Рябов Е. — М.: Физкультура и спорт, 1983. — 160 с.

Лариса Гайда

**Ученическая краеведческая экспедиция
как форма деятельности школьного музея**

В статье раскрываются составляющие и содержание процесса подготовки и проведения краеведческой экспедиции с учащимися, ее роль в системе краеведческой работы и приобщении детей к изучению и сохранности культурного наследия края.

Ключевые слова: экспедиция, источники информации, памятники истории и культуры.

Larissa Gaida

**Regional History School-aged expedition form
of activity in school museum**

The article reveals the ingredients and the preparation and content of local history of the expedition with students, her role of local history work and enable children to study and preserve the cultural heritage of the region.

Key words: forwarding information sources, historical and cultural monuments.

